

РЕЦЕНЗИЯ

От доц. д-р Яна Красиминова Събева
Философски факултет на СУ „Св. Климент Охридски“
Член на научно жури, назначено със заповед № РД-38-412 от 14.7.2023 на
Ректора на СУ „Св. Климент Охридски“

Относно: публична защита на дисертационен труд за присъждане на образователна и научна степен „доктор“ в професионално направление 2.3 Философия/Реторика – невербална комуникация в реториката

Дисертант: Кремена Стефанова Дачова, редовен докторант към катедра „Реторика“

Тема на дисертацията: Промени в невербалните кодове в публичната комуникация в условия на глобалното предизвикателство за здравето - COVID – 19

Научен ръководител: проф. дфн Величко Руменчев, СУ „Св. Климент Охридски“

1. Общо представяне на процедурата

Дисертацията „Промени в невербалните кодове в публичната комуникация в условия на глобалното предизвикателство за здравето - COVID – 19“ е преминала успешно вътрешно обсъждане. Докторантката е отчислена с право на публична защита.

За участие в процедурата Кремена Дачова е предоставила следният списък със статии:

- **Съвременни проекции на лидерството** – електронен сборник доклади от Международна научна конференция „Лидерство и развитие на човешките ресурси“, 29-30.11.2019 г., с.149-158;
- **Скритото измерение в 21. век: пространството като модалност в невербалната комуникация** – сп. Реторика и комуникации, 1.07.2021 г.;

- **Информационното общество и обществото на знанието. Трите пътя към знанието в 21 век** - електронен сборник доклади от XIX национална научна конференция с международно участие „Обществото на знанието и хуманизмът на XXI век“ – 1.11.2021г. ;
- **От SOLER, през SURETY към to SURVIVE - модели аз ефективна НВК по време на Глобална здравна криза"** - сп. **Контакти** – предстои публикуване;
- **Глобализация и партиципация на обществото в условия на глобална здравна криза COVID-19**, сп. „Социологически проблеми“, 2023;
- **От SOLER, през SURETY към to SURVIVE - модели аз ефективна НВК по време на Глобална здравна криза"**, сп. „Философски алтернативи“, 2023;
- **Измерения на културата. Съвременната културна антропология по време на глобалната здравна криза COVID -19**, сп. „Култура“, 2023.

2. Представяне на дисертанта въз основа на подадената документация

2.1 Образование

Кремена Дачова е завършила специалност „Философия“ към Философския факултет на СУ „Св. Климент Охридски“ през 1997 г. Има следдипломна квалификация по ПР и реклама към Факултета по журналистика и масова комуникация на СУ „Св. Климент Охридски“ (1996-1997 г.). Има магистърска степен по организационна психология отново от Софийския университет (2014-2016 г.). Докторант към катедра „Реторика“ в периода 2019 – 2022 г. В периода 2018 – 2022 г. е участвала в редица международни обучения и тренинги в Кипър, Полша, Хърватия и Испания

2.2 Професионален опит

Кремена Дачова е посочила професионален опит в сферата на рекламата, маркетинга и връзките с обществеността (1997-2014 г.) В периода 2014 – 2021 г. е била консултант и обучител по теми, свързани с фирмената култура, организационната обучение, лидерските умения, преговорите и др.

3. Характеристика на дисертационния труд

Дисертационният труд е с обем 350 страници. Текстът е разделен на увод, четири глави, заключение и основни изводи и приноси на докторанта. В края на всяка глава са добавени цитирани източници и използвана литература. Използваната литература включва 100

източника на български език, три на руски език и 20 на английски език. Електронните източници са 68. Дисертацията съдържа осем таблици, 23 схеми и осем снимки. Към основния текст има седем приложения. Общият брой цитирания е 632.

Към дисертацията е приложен и авторефератът с обем от 64 страници, който отразява вярно и изчерпателно съдържанието на дисертацията и приносните моменти.

3.1 Тема на дисертацията

Очаквано темите, свързани с различни последици от глобалната пандемия от COVID-19 се радват на висок обществен интерес и провокират активен публичен дебат. Отраженията на пандемията тепърва предстои да бъдат оценявани и на база получените резултати ще се изграждат различни възстановителни програми и превантивни стратегии. Този процес на анализ и разработване на различни програми, анализи, препоръки и пр. се наблюдава особено активно в комуникациите и по-специално в кризисните комуникации. В този ред на мисли, изследването на една специфична част от човешката комуникация – невербалната комуникация и на нейните трансформации, провокирани от пандемията, е изключително актуално. Нещо повече – подобен тип анализи имат потенциал за широко практическо приложение.

Традиционно темата за невербалната комуникация изкушава да дадат мнения и препоръки много специалисти, в т.ч. учени и практики. Все още обаче съществуват ниши, където има нужда от изследвания с научна и практическа стойност. Изработването на смислен, научнообоснован анализ, върху който да се изградят адекватни практически препоръки е много необходим.

Уводът на дисертацията е посветен на представяне на основните параметри на изследването. В началото дисертантът прави преглед на необходимостта от развитие на научните изследвания в посока овладяване на последиците от COVID-19, както и на изследвания по темата за невербалната комуникация, проведени в България и по света (с.1-5). В увода е описана т.нар. от авторката „теоретична матрица на изследването“, която обяснява основните термини, които са използвани (с.8). Също така в увода са обособени цел, предмет, обект, задачи и хипотеза. Като цел е посочено че „изследването анализира мултимодалностите на съвременната публична реторика с цел да установи степента, до която пандемията COVID-19 и свързаните с нея промени в обществото (констатирани в периода на изследваната времева рамка (2020 – 2022 г.) са повлияли на невербалното поведение на

човека“ (с.8-9). Тук са посочени и основните задачи на дисертацията. С оглед тяхната значимост, следва да се подчертаят онези от тях, свързани с изследването на промените в невербалното поведение по време на глобална здравна криза на български и международни публични фигури в т.ч. „да обобщи невербалните белези на реактивното поведение в условия на COVID - 19“ (с. 9) и да „осъвремени съществуващите научни, теоретични, комуникационни модели“ (с.9).

Като обект на изследването дисертантът посочва „невербалното поведение (non-verbal behavior) като част от комуникацията между хората в условия на риск (risk communication) – последица от справянето с COVID – 19 - глобалното предизвикателство за здравето (global health challenge), пред което е изправено човечеството в изследвания период“ (с.9).

За предмет на изследването са обозначени „невербалните проявления на три от четирите основни функции на комуникацията: перцептивната, експресивната и интерактивната“ (с.10).

Темпоралният обхват на изследването е от март 2020 до края на 2022 г.

За анализ са използвани уеб базирани източници със свободен достъп (с.10). Обектите на изследването, публични фигури, са разделени на две подгрупи. Разделението е направено на териториален принцип: български и международни.

Първата подгрупа включва Доналд Тръмп, бивш президент на САЩ, Джо Байдън, настоящ президент на САЩ, Владимир Путин - президент и бивш министър-председател на Русия, Ангела Меркел, федерален канцлер на Германия до 2021 г. и Борис Джонсън, министър-председател на Великобритания.

Втората подгрупа включва две действащи публични фигури от българската политика - Румен Радев – президент на Република България и Бойко Борисов – министър председател на Република България до 2021 г.

Основната хипотеза на докторанта (с.10) гласи, че „в условия на: екзистенциална криза с глобален характер, създаваща предпоставки за редица промени в социалния живот; при силно редуцирана реална комуникация, случваща се обаче във време на високи технически постижения, осигуряващи на практика неограничени възможности за виртуална комуникация в реално време, независеща от разстояния (между хора, градове, държави, часови разлики и континенти) - комуникацията (като цяло) има своите отличителни черти, които ни позволяват да я класифицираме като специфична Комуникация по време на криза“.

Първа глава (с.14-53) съдържа исторически преглед на реториката, реторическите класификации и реторическите канони. Темата се поставя в контекста на публичната комуникация. Специално внимание е обърнато на диалогичните комуникационни формати. Акцент е поставен върху дебатите и споровете.

Разширявайки класификацията на „видовете спорове от класификацията на Д. Павлов и Я. Тоцева“, докторантката добавя и т.нар. „здравен“ аспект (с.35). Безспорно, за нуждите на изследването, подобен аспект е необходим. С оглед тяхната устойчивост и промените, които настъпват в различни сфери на политически и обществения живот, надграждането на съществуващите класификации, естествено с необходимата академична прецизност, е важно с оглед тяхната актуалност.

Към класификацията на проф. Величко Руменчев за родове и видове реторика според тяхната тема (политически, съдебни, академични и богословски), докторантката добавя още две тематични категории: „реч по медицински въпроси“ и „глобално значими речи“ (с.39). С оглед целта и конкретните задачи на изследването, тази актуализация също е адекватна.

Третият раздел на първа глава е посветен на реториката в контекста на публичната комуникация. Тя започва с пространен преглед на реторическите канони, включително тяхното приложение по време на пандемията от COVID-19 (с.40 – 44). Следва изложение, посветено на „публичната комуникация“ и нейните същност и съвременни проявления и приложения (с. 44-53), вкл. използването ѝ с цел манипулация на общественото мнение. Тук трябва да се отбележи желанието на докторантката да обхване и представи изчерпателно всички аспекти на изследваната тема, както и опитите ѝ да надгради съществуващото познание със собствени научни приноси.

Втора глава (с.57-143) е под наименованието „Невербалните кодове в публичната комуникация - кратък теоретичен обзор и съвременен практически прочит“. Тя съдържа обширен теоретичен обзор, изготвен с оглед на практическото приложение на невербалната комуникация. Представени накратко са трудовете на Чарлз Дарвин, Едуард Хол, Джулиъс Фаст, Алън Пийз и др. (с.57-61). Описани са основни функции на невербалната комуникация (с.61-66). В същата глава авторката маркира темата за визуалната реторика (с.67). Тя се спира на понятието „мултимодалност“ (с.67-69), след което пространно описва различните модалности на невербалната комуникация (с.70-118).

Втората част на тази глава има силно изразена практическа насоченост.

Тук авторката предлага собствен модел за ефективно изучаване на невербалната комуникация, наречен „to SURVIVE“, който е базиран на разработките на Игън и Стикли (с.124-139). Тя обосновава това свое решение с довода, че „разширяване на модела на Игън, доразвит и от Стикли е не само необходимо условие, но и задължителна предпоставка за промяна в разбирането за ефективна невербална комуникация“ (с.139). Неговата цел е да се фокусира върху оцеляването, което можем да се съгласим, че е една от задачите на комуникацията, в т.ч. на невербалната комуникация не само в условията на криза. Надграждането на съществуващите в практиката комуникационни модели е един от приносните моменти в дисертацията, който дава основа за бъдещи изследвания и практически приложения.

Трета глава (с. 152 – 235) е посветена на кризите, техните видове и специфики. Тя започва с изясняване на понятието и описание на различни видове кризи. Авторката е поставила акцент върху видовете кризи според териториалния и темпоралния обхват (с.152-154). Следващата част от тази глава е посветена на справянето с кризите в екзистенциален план, към което дисертантката подхожда през призмата на базовите човешки емоции (с.154-170).

Третата част от тази глава е под наименованието „Глобална здравна криза. Употреба на кризисните обстоятелства по време на пандемията COVID -19“ (с.181-186). Тук авторката прави извод, че „в периода на глобалната здравна криза 2020 -2022 г., човекът от 21 век преживя своя катарзисен момент по отношение на това кой е, познава ли се и в каква степен и като какъв иска да се представи пред света“ (с.186), с което не мога да не се съглася.

В тази глава тя разглежда двойствения характер на проявленията на пандемията от COVID-19 – като разединител и като обединител.

В трета глава са представени и някои специфики на комуникацията по време на криза (с.199 – 207). В края на тази глава, авторката резюмира основните отражения на кризите върху човешкото поведение и респ. върху комуникацията (с.230 - 235).

Като общ коментар тук може да се каже, че темата за кризисните комуникации е представена адекватно с оглед целите и задачите на изследването.

Четвърта глава (с.242 – 310) се занимава с невербалните кодове в публичната реч на седем публични политически фигури. Това са Доналд Тръмп, Джо Байдън, Ангела Меркел, Владимир Путин и Борис Джонсън. Включени са и българските политически лидери Румен

Радев и Бойко Борисов. За целите на анализа, докторантката използва публично достъпни уеб базирани източници. Тя организира анализа си около три основни функции на общуването: познавателна, емоционална и интеракционна. Авторката първо прави персонален анализ на невербалните кодове в общуването на всяко едно от изследваните лица, след което прави сравнителен анализ на двете групи – българска и международна. Заключение на дисертантката гласи че, „глобалната здравна криза, предизвикана от COVID-19, доведе до съществени промени в невербалното поведение на хората, които имат и тепърва ще имат своите (постефект) последици. По отношение на пандемията COVID-19 те се явяват последици, но съотнесени с хоризонта на бъдещето - са и тепърва ще бъдат причина за последващи глобални и невъзвратими промени в обществото“ (с.309).

Заключението на дисертацията (с. 315-345) представя в резюме основните моменти от изследването, в т.ч. обект, предмет, методология и изводи. Там авторът отново акцентира върху идеята, че пандемията от COVID-19 е провокирала съществени промени в комуникацията, вкл. в невербалната комуникация.

Авторско решение е в заключението да намери място пространен текст за публичната комуникация и отражението на културните специфики върху нея.

4. Научни приноси

Докторантката е посочила серия научни приноси на своята работа. С оглед важноста им, бих искала да отлича следните:

4.1 Представеният анализ представлява изчерпателно изследване на кризисната и посткризисната комуникация в контекста на пандемията от COVID-19. Неговото съдържание и структура показват добро познаване на проблематиката, аналитично и критическо мислене.

4.2 Приложен е иновативен модел за оценка на ефективността на невербалната комуникация надграждайки вече съществуващи такива, които би могъл да има широко приложение в практиката.

4.3 Както темата на изследването, която е изключително перспективна, така и конкретните резултати, дават възможност за бъдещи разработки с потенциал за значителна научна и практическа стойност.

4.4 В приложен аспект изключително ценен е анализа на връзките между специфични кризисни ситуации и промени, които настъпват в невербалното поведение.

5. Критически бележки и препоръки

Научната продукция на докторантката е с добър обем и обхваща различни аспекти на комуникацията с фокус върху невербалната комуникация. Бих насърчила продължаване на нейната работа в тази посока, тъй като тази област дава възможност за провеждане на различни изследвания с висока научна и практическа стойност.

6. Въпрос към докторантката

Как виждате бъдещето на класическите комуникационни кампании, в т.ч. на кампаниите за управление на кризисни ситуации, в условията на навлизането на изкуствения интелект?

7. Заключение

Дисертацията на тема "Промени в невербалните кодове в публичната комуникация в условия на глобалното предизвикателство за здравето COVID-19" за присъждане на образователна и научна степен „доктор” по професионално направление 2.3. Философия (Реторика- невербална комуникация в реториката) на Кремена Стефанова Дачова се отличава с висока научна и практическа стойност.

Тя представлява авторско, оригинално изследване, което определено запълва ниши в науката и в практиката и има оригинални научни приноси с потенциал за бъдещо приложение.

Гореизложеното ми дава основание да препоръчам на уважаемите членове на научното жури да дадат своята положителна оценка за присъждане на образователна и научна степен „доктор“ на Кремена Стефанова Дачова. В качеството си на член на научното жури аз ще гласувам положително.

Гр. София
05 октомври 2023 г.

Доц. д-р Яна Събева